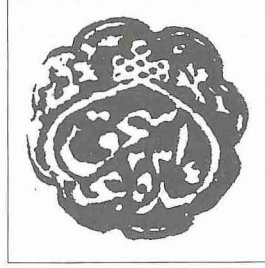

el-Hâc Hâfız İshak Efendi" ibaresi bulunan bir taş diktiler.

İshak Efendi, çok çalışkan ve vaktini hiçbir zaman boşa geçirmeyen bir kimse olarak isim yapmış, güçlü şahsiyetiyle çevresindeki insanların takdir ve hayranlığını kazanmış ileri görüşlü bir bilim adamıdır. Fakat devrin kaynaklarından ve bazı olayların tahlilinden aynı zamanda onun hırslı, paraya ve şöhrete karşı zaaf sahibi bir kişi olduğu ve bu yüzden II. Mahmud ile önde gelen devlet adamlarının tam bir güvenini kazanamadığı, ayrıca kendini çekemeyenlere fırsat verdiği anlaşılmaktadır. İshak Efendi'nin hırs ve şöhret tutkusuna bir örnek olarak 1830 yılında başhocalığa getirildikten sonra kendisine özel bir nişan takılmasını istemesi ve hatta madalyanın resmini bizzat hazırlayıp sunması gösterilebilir. Ancak bunun asıl sebebinin, Dîvân-ı Hümâyün tercümanlığından uzaklaştırılmak amacıyla Balkanlar'a gönderilmesinin üzerine düşürdüğü gölgeyi kaldırmak ve bir anlamda şahsından özür dilemek olduğu şüphesizdir; bu durum onun güçlü kişiliğinin de bir ifadesidir. Nitekim padişah isteğini kabul etmiş, fakat onun hazırladığından daha az gösterişli bir madalya ile gönlünü almıştır. İshak Efendi'nin hizmetlerinin başında, daha önce öğrencilerinin yerde oturup dizleri üzerinde not tuttukları Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün'u disiplin ve tedrisatıyla Batı'nın askerî okulları seviyesine çıkarmış olması gelir. Başhocalığı sırasında eğitimlerini üstlendiği son sınıf öğrencilerine günde beş derslik bir program uyguladığı ve ilk derste Etienne Bézout'un Fransızca matematik kitabından (*Cours de mathématiques*) kısa bir metin tercümesi yaptırdıktan sonra kitabın hidrolik bahsini, ikinci derste kendi eseri *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye*'den mekanik (ilm-i cerr-i eskâl) bahsini, üçüncü derste mantığa dair *İsâgüçî*'yi, dördüncü derste yine kendi telifi olan *Usûlü's-siyâga*'yı okuttuğu ve beşinci derste tatbikat yaptırdığı bilinmekte, bu programın, benzeri Batı okullarının programlarına paralel nitelikte olduğu görülmektedir. Onun basılmış kitaplarının tamamı kendinden sonra da Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün'da ders kitabı olarak okutulmuştur. İshak Efendi'nin hizmetlerinin en önemlilerinden biri de hakkında yazdığı ilim dallarını ve Batı dillerini çok iyi bilmesi sebebiyle birçok terimin Türkçe karşılığını bulmasıdır.

Başhoca
İshak
Efendi'nin
mührü

Eserleri. 1. *Rezk ve Nasbü'l-hiyâm* (İstanbul 1242). Harp sanatları konusundadır. 2. *Tuhfetü'l-ümerâ fi hıfzı kılâ'* (İstanbul 1243). Yine harp sanatlarına daırdır. 3. *Medhal fi'l-coğrafya* (İstanbul 1247). Hocası Hüseyin Rıfkı Tamânî'nin astronomi konusundaki kitabının coğrafyaya dair olan kısmının özeti. 4. *Usûlü's-siyâga* (İstanbul, ts.). Fransızca kitaplardan aktarma-adapte yoluyla hazırladığı top dökümü hakkında bir çalışma olup Osmanlıca hazırlanmış ilk basılı eserdir. 5. *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye* (I-IV, İstanbul 1247-1250; I-IV, Bulak 1257-1261). Dönemin Avrupa fen kitaplarından faydalanarak hazırladığı en büyük eseridir. İshak Efendi'nin şöhretini borçlu olduğu kitap Osmanlıca literatürde ilk defa matematik, fizik, modern astronomi, biyoloji, botanik, zooloji ve mineraloji gibi ilimlere ait bilgileri bir arada sunmasıyla ve modern kimya konusunda basılmış ilk Türkçe makaleyi ihtiva etmesiyle dikkat çeker. İlmî muhteva bakımından Avrupa'da yayımlanmış olan benzerlerine yakın bir seviyededir. 6. *Usûlü'l-İstihkâmât* (İstanbul 1250). Fransız matematikçisi Guillaume Leblond'un *Eléments des fortifications* (Paris 1776) adlı kitabının tercümesidir. Kalın bir ciltten oluşan eser üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Bunların birincisinde harp sanatı, muharebe, orduların kurulması, ikincisinde hafif istihkâm ve üçüncüsünde ağır istihkâm ele alınmıştır. 7. *Aksü'l-merâyâ fi ah-zî'z-zevâyâ* (İstanbul 1250). Üç bölümlük eser oktant, sekstant ve dâire-i in'ikâs (cercle achromatique) gibi yükseklik ve uzaklık ölçmeye yarayan mühendislik aletlerinin kullanımıyla ilgili bilgileri içerir. 8. *Kavâid-i Ressâmiyye* (İÜ Ktp., TY, nr. 6829). Arazi ölçme kuralları ve uygulaması hakkındadır. 9. *Risâle-i Ceyb* (İÜ Ktp., TY, nr. 714). Zaman tesbiti konusunda olup tercüme-adaptasyon yoluyla hazırlanmıştır. 10. *er-Risâlatü'l-berkiyye fi âlâtî'r-ra'diyye* (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 168/2, vr. 21^b-49^b). Buharlı gemilerin ve uskurlu denizaltının mücidi Amerikalı gemi mühendisi Robert Fulton'un

Torpedo War and Submarine Explosions adlı eserinin Fransızca'sından tercüme olup torpiller hakkındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

J. de Kay, *Sketches of Turkey in 1831 and 1832*, New York 1833, s. 133-144; Lutfî, *Târih*, II, 143; Mehmed Esad, *Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün*, İstanbul 1312, s. 34-42; *Sicill-i Osmânî*, I, 328; *Osmanlı Müellifleri*, II, 354-355; A. Galante, *Histoire des juifs de Turquie*, İstanbul, ts., V, 318-321; Sait Arif Terzioğlu, *Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün Başhocası İshak Efendi*, Ankara 1965; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Başhoca İshak Efendi: Türkiye'de Modern Bilim Öncüsü*, Ankara 1989; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi: 1776-1826*, İstanbul 1995, s. 66, 67, 92, 315, 318, 320; Mustafa Kaçar, *Osmanlı Devleti'nde Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler ve Mühendishanelerin Kuruluşu* (doktora tezi, 1996), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 153-157; Faik Reşit Unat, "Başhoca İshak Efendi", *TTK Belleten*, XXVIII/109 (1964), s. 89-115; E. Kuran, "İshâk Efendi", *EP* (İng.), IV, 112-113.

EKMELEDDİN İHSANOĞLU

İSHAK EFENDİ, Ebûishakzâde

(ö. 1147/1734)

Osmanlı şairi ve şeyhülislâmı.

1090'da (1679) İstanbul'da doğdu. Babası, 1128-1130 (1716-1718) yılları arasında şeyhülislâm olan Ebûishak İsmâil (Naim) Efendi, dedesi Rumeli vilâyetlerinin birçoğunda kadılık yapan Alanyalı İbrâhim Efendi'dir. İlk derslerini babasından alan İshak daha sonra çeşitli ilimleri tahsil etti, Ankaravî Mehmed Efendi'den mülâzım oldu ve 1111'de (1699) Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin de hazır bulunduğu bir imtihanda başarılı olarak müderrislik pâyesini aldı. İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderrislik görevleri sırasında teftiş ve kısmet* hizmetlerinde de bulundu. Ardından kendisine İzmir mevleviyeti, Edirne ve Mekke-i Mükerrreme pâyeleri verildi. 1135'te (1723) yakın arkadaşı ve tezkire müellifi Sâlim Efendi'nin yerine İstanbul kadısı oldu. İshak Efendi'nin İstanbul kadısı oluşu, III. Ahmed'in saltanatı ve Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın sadrazamlığı yıllarına rastlar. İbrâhim Paşa'nın bu dönemde etrafında topladığı âlim, şair ve ediplerden müteşekkil heyette yer alan İshak Efendi, bu encümende iken bizzat gerçekleştirdiği iki kitap tercümesiyle, İbrâhim Paşa'nın isteği üzerine başlayan ve birçok önemli kitabın Türkçe'ye kazandırılmasıyla sonuçlanan tercüme faaliyetine gö-

nüllü olarak katıldı. Matbaanın kuruluşunu hararetle destekledi ve bu matbaada basılmış ilk kitap olan *Vankulu Lugatı*'nin tashihiinde görev aldı. İstanbul kadılığında mâzul olan İshak Efendi 1141 Şevvalinde (Mayıs 1729) Anadolu kazaskerliğine getirildi.

III. Ahmed'in tahttan indirilişi ve Damad İbrâhim Paşa'nın idamı ile sonuçlanan 1143 (1730) Patrona Halil İsyanı'ndan sonra kendisine en güzel kasidelerini takdim ettiği, cülûsu, yaptırdığı köşk, saray, çeşme ve kütüphanelerle şehzadelelerinin doğumu için tarih manzumeleri kaleme aldığı padişahın tahttan indirilişinin ve yine kasideler, gazellerle övdüğü İbrâhim Paşa'nın idamının verdiği teessürle bir müddet inzivaya çekildi.

I. Mahmud döneminde Şeyhülislâm Ebülhayr Ahmed Efendi ile anlaşmazlığa düşen İshak Efendi, Rumeli kazaskerliği sırası geldiği halde bu makama tayin edilmediği gibi buna itiraz etmesi yüzünden arpalığı olan Kütahya'ya sürüldü. İshak Efendi orada bir müddet ikamet ettikten sonra I. Mahmud, şeyhülislâmın ona karşı garazını anladı ve kendisini affederek İzmit'e getirtti. 1146 (1733) yılı başlarında Rumeli kazaskerliği pâyesi verilen İshak Efendi bir ay sonra Cemâziyelevvel 1146'da (Ekim 1733) şeyhülislâmlığa getirildi. Bir yıl dokuz gün süren şeyhülislâmlığı döneminde padişahın teveccühünü kazandı ve kendisine Bahçekapı civarında bir saray hediye edildi. Bu görevi sırasında I. Mahmud'a da kasideler sunup çeşitli vesilelerle tarih manzumeleri kaleme aldığı gibi divanını yeniden düzenleyerek I. Mahmud'a takdim etti.

3 Cemâziyelâhir 1147'de (31 Ekim 1734) İstanbul'da vefat eden İshak Efendi Fatih Çarşamba'da babasının yaptırdığı caminin bahçesindeki aile kabristanına defnedildi. Şeyhülislâm Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'nin kızı ile evlenen İshak Efendi'nin oğullarından Zeynüddin Ahmed Selânik kadısı iken 1190'da (1776) vefat etmiş, Yahyâ Şerif Efendi ise Anadolu kazaskerliğine kadar yükselmiştir.

Eserleri. 1. *el-İstişfâ fi tercümeti's-Şifâ*. Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*' adlı eserinin tercümesidir. İshak Efendi mukaddimede, tercümeyle Sadrazam Damad İbrâhim Paşa vasıtasıyla III. Ahmed'e bizzat sunmak istediğini söyler. *el-İstişfâ*'nın birçok nüshası mevcut olup bunlardan özellikle ikisi önemlidir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olan (Lâleli, nr. 397) nüshanın ilk yaprağında zamanın şeyhülislâmı Yenişehirli Abdullah, sâbık Rumeli

Kazaskeri Ebülhayr Ahmed, sâbık Rumeli Kazaskeri Mirzazâde Şeyh Mehmed ve sâbık Bursa Kadısı Mestçizâde Abdullah efendiler tarafından kaleme alınan takrizler bulunmaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı (nr. 93) diğer nüshanın sayfa kenarlarındaki bazı notların İshak Efendi'nin kendi el yazısı olması muhtemeldir. 2. *Bustânü'l-ârifîn Tercümesi*. İshak Efendi'nin *el-Kasrû'l-metîn* adını verdiği kitap, Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin *Bustânü'l-ârifîn* adlı eserinin çevirisi olup Sadrazam Damad İbrâhim Paşa'ya sunulmuştur. 3. *Divan*. İshak Efendi'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleriyle ilgili olarak Muhammet Nur Doğan'ın hazırladığı doktora tezinin (bk. bibl.) ikinci kısmında beş divan nüshasının karşılaştırılması sonucu ortaya konulan metinde başta *Bi'setnâme* mesnevisi olmak üzere on bir adet na't, yirmi bir kaside, elli tarih, on dördü Farsça 165 gazel, on üç kıta, bir lugaz ve altı ilâhi yer almaktadır. Divandan bazı seçmeler M. Nur Doğan tarafından yayımlanmıştır (Ankara 1990). 4. *Bi'setnâme*. Kaynaklarda İshak Efendi'nin ayrı bir eseri olarak kaydedilen *Bi'setnâme* bazı divan nüshalarının baş tarafında bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in peygamberliğinden bahseden manzumenin beyit sayısı 278 olup bu rakam, yirmi üç yıllık peygamberlik dönemindeki ayların toplamına tekabül eder. Müstakil olarak kütüphanelerde kaydına rastlanmayan mesnevinin metnini M. Nur Doğan nesre çevirisi ve açıklamalarla birlikte neşretmiştir (*TDED*, XXVII [1997], s. 101-168).

BİBLİYOGRAFYA :

İshak Efendi, *el-İstişfâ fi tercümeti's-Şifâ*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 397, vr. 2; Şeyhî, *Ve-kâyü'l-fuzalâ*, I, 257; II, 291; Râşid, *Târih*, V, 192; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 65; Çelebizâde Âsım, *Târih*, İstanbul 1282, s. 358-359, 555; Subhî, *Târih*, vr. 63; Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyiğ*, Millet Ktp., Ali Emiri, Tarih, nr. 721, s. 85; Fatîh, *Tezkire*, s. 8; Ahmed Refik [Altınay], *Lâle Devri (1130-1143)*, İstanbul 1912, s. 24-28; a.mlf., *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 96-97; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 140; Danişmend, *Kronoloji*, III, 452; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1956, s. 44; Sedîd Yüksel, *Şeyh Galip: Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri*, Ankara 1980, s. 64-65, 179; Muhammet Nur Doğan, *Şeyhülislâm İshak Efendi: Hayatı, Eserleri ve Divanının Edisyon Kritiği* (doktora tezi, 1987), İÜ Ed.Fak. Ktp., THT, nr. 48, s. XIV-XCV; a.mlf., "Şeyhü'l-İslâm İshak Efendi (Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri)", *TDED*, XXVI (1993), s. 235-262.

MUHAMMET NUR DOĞAN

İSHAK EFENDİ, Harputlu (1801-1892)

Hıristiyanlık,
Bektaşılık ve Hürüfîlik aleyhindeki
eserleriyle tanınan âlim.

Harput'un Perçene köyünde doğdu. IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne katılan dedelerinden Karakoyunlu İsmâil Bey'e Harput'ta beylik verilmişti. Babası Abdullah Efendi Harput'un tanınmış âlimlerinden di. İshak Efendi, Harput'ta öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gitti. Fâtih medreselerinden icâzet alıp Harput'a dönünce Meydan Camii Medresesi'ne müderris tayin edildi. İki yıl sonra tekrar İstanbul'a döndü. Fâtih Camii'nde ders okutmaya başladı. Ardından Vâlîde Mektebi birinci muallimliğine, sarayda şehzadegân hocalığına, 1272'de (1855) Dârülmaârif hocalığına getirildi. Meclis-i Maârif üyeliği, evkaf müfettişliği, Medine ve Isparta kadılığı gibi görevlerde kırk yıl çalıştıktan sonra memuriyetten ayrılarak ilmi çalışmalara yöneldi. 1853-1868 yılları arasında huzur derslerine muhatap olarak katıldı. 13 Ramazan 1309 (11 Nisan 1892) tarihinde İstanbul'da vefat eden İshak Efendi, Fâtih Camii haziresine defnedildi. Osmanlı Devleti'nin Mısır'a tayin ettiği son kadı Cemâleddin Molla, İshak Efendi'nin oğludur. İshak Efendi'nin Beykoz'un Akbaba köyünde 1886 yılında yaptırdığı cami, I. Dünya Savaşı yıllarında düşman askerinin işgali sebebiyle ve bakımsızlıktan yıkılmıştır.

Dürüst ve cesur bir âlim olduğu belirtilen İshak Efendi'nin sarayda padişahın ve devlet adamlarının huzurunda hıristiyan din adamlarıyla ilmi tartışmalar yaptığı, bir misyoner heyetiyle giriştiği tartışmada sorulan bütün soruları cevaplama-sına karşılık onun sorduğu sorulara misyonerlerin cevap veremediği, Hıristiyanlığa dair eserlerini bu tartışmaların sonucu olarak yazdığı kaydedilmektedir.

Eserleri. 1. *Şemsü'l-hakika* (İstanbul 1278). Anadolu'da faaliyet gösteren hıristiyan misyonerlerine karşı yazılan eserin sonunda Hıristiyanlığa yöneltmiş yetmiş iki soru yer almaktadır. 2. *Ziyâü'l-kulûb* (İstanbul 1293). Hıristiyanlığa ve özellikle Protestan misyonerlerine karşı kaleme alınan eserde Kitâb-ı Mukaddes'in tarihi üzerinde durulmuş, mevcut İnciller'in Hz. İsâ'ya inen İncil olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır. İshak Efendi'nin bu eserinde Rahmetullah el-Hindî'nin *İzhârü'l-hak* adlı eserinden geniş ölçüde fay-